

УДК 338.24:626.81

Б. В. Самойленко,
викладач, Волинський інститут ім. В. Липинського МАУП

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ ВОДОГОСПОДАРСЬКИХ КОМПЛЕКСІВ

У статті розкриваються перспективні напрями трансформації регіональних водогосподарських комплексів. Обґрунтовуються трансформаційні заходи для промислових, аграрних та прикордонних регіонів. Розроблені концептуальні засади формування регіонального водогосподарського кластеру.

The article revealed promising areas of transformation of regional water systems. Substantiated transformational activities for industrial, agricultural and border regions. A conceptual framework and main stages of regional water cluster.

Ключові слова: трансформація, регіональний водогосподарський комплекс, водні ресурси, модернізація, магістральний канал.

Key words: transformation, the regional water system, water resources, upgrade, main channel.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Виходячи з існуючої практики розвитку регіональних водогосподарських комплексів (РВГК) можна стверджувати, що має місце ряд проблемних моментів, які унеможливають переведення цих комплексів на ресурсощадливу модель. У першу чергу, система управління водними ресурсами та водогосподарськими спорудами на регіональному рівні не володіє достатнім набором економічних та організаційних прийомів, які забезпечували б становлення регіонального ринку водних та водогосподарських послуг, інтеграцію водного, сільського та лісового господарства, взаємодію з органами місцевої влади щодо реалізації перспективних інвестиційних водоохоронних проектів. Не простежується синхронізація зусиль між цими органами управління та басейновими управліннями, у зв'язку з тим що водне законодавство не містить відповідних форм та правил такої взаємодії. Більше того, регіональна система управління водними ресурсами значною мірою обмежена в своїх правах через наявність ряду обмежень щодо використання сільськогосподарських земель та земель водного фонду. Це дає підстави говорити про доцільність розробки перспективних напрямів трансформації РВГК.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми трансформації РВГК активно піднімаються в працях таких вчених, як М. Хвесик, М. Ромащенко, О. Тищенко, О. Яроцька, Е. Зінь, В. Сисенко, А. Соколов, Г. Харитонов та інших [1; 4–10]. Увага акцентується на необхідності регіоналізації управління водними ресурсами та водогосподарськими спорудами, диференціації інструментів регіональної водної політики, розширенні спектра фінансово-економічних важелів розв'язання регіональних водноекологічних проблем.

При розгляді доцільності перенесення центру ваги реформування системи водних відносин на регіональний рівень деякі вчені виходять із багатофункціональної спрямованості та значної диверсифікованості водогосподарських комплексів (ВГК). М. Хвесик та О. Яроцька переконані, що водогосподарський комплекс є дуже складним утворенням [9]. На думку Г. Харитонова, формування ВГК — одне з найбільш складних завдань державної політики. У процесі обґрунтування ВГК необхідно враховувати, що він об'єднує в собі природну, технічну, економічну, соціальну та екологічну складові [8].

Висловлюються думки про інституціональне оформлення управлінської конструкції на басейновому рівні, щоб забезпечити цілісність та взаємодоповнюваність водогосподарських заходів. Зокрема, О.Яроцька переконана, що найбільш доцільною просторовою одиницею, в рамках якої можна досягти екологічного збалансованого розвитку територій регіону, є басейн річки, в межах якого формується басейновий ВГК і який розглядається як цілісна просторова одиниця, що охоплює територію басейну річки та характеризується сукупністю водокористувачів, які функціонують на основі соціо-еколого-економічних зв'язків [10]. Л.Соколов стверджує, що водогосподарські комплекси окремих басейнів річок в умовах екстенсивного розвитку формувались, як правило, стихійно. На даний момент вони потребують реконструкції і модернізації [5].

Інша точка зору зводиться до необхідності врахування ролі ВГК в розвитку окремих територій, виходячи з цього варто переглянути пріоритети управління на регіональному рівні та домінуючі соціально-економічного розвитку регіону через перегляд ролі й місця водного фактора в системі відтворювальних пропорцій. На думку Е. Зіня, побудова нової структури управління водним господарством має передбачати перегляд місця та ролі регіональних органів управління водним господарством [1]. В. Сисенко говорить про те, що у більшості випадків формування ВГК як прояв розвитку економіки в регіоні одночасно визначає подальше функціонування соціально-економічних процесів. Великі водогосподарські об'єкти стають містоутворювальними і промисловими центрами. Реалізація проектів використання водних ресурсів сприяє забезпеченню надійного водопостачання об'єктів національної економіки, оптимізації, в тому числі й економічної, використання води, поліпшенню екологічної ситуації на освоєваних територіях, збільшенню рекреаційної ємності, покращенню якості води, створенню комфортного мікроклімату. Прямо чи опосередковано це сприяє соціально-економічному розвитку регіону [6].

Єднальним лейтмотивом приведених думок є необхідність водогосподарської регіоналізації. Полярністю думок відзначаються їх масштаби та пріоритети.

НЕВИРІШЕНА РАНІШЕ ЧАСТИНА ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Має місце деяка розмитість підходів як щодо структуризації та інституціональної впорядкованості національного ВГК, так і регіональних. Не простежується магістральна лінія щодо диференціації пріоритетів водокористування на основі врахування регіональних відмінностей в рівнях водозабезпеченості та водоспоживання.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

З огляду на сказане вище цілями даної статті є виокремлення основних груп РВГК, аналіз сучасних проблем розвитку РВГК, обґрунтування трансформаційних заходів для основних груп РВГК, визначення пріоритетів водогосподарської кластеризації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Враховуючи структуру регіональних господарських комплексів, варто виокремити три групи регіональних водогосподарських комплексів: 1) водогосподарські комплекси промислових регіонів; 2) водогосподарські комплекси прикордонних регіонів; 3) водогосподарські комплекси аграрних регіонів. Кожен з цих регіональних водогосподарських комплексів має специфічні риси (рис. 1), зумовлені структурою та характером водоспоживання, а також місцем регіону в національному поділі праці.

Рис. 1. Характеристика регіональних водогосподарських комплексів

Цілий спектр водогосподарських та водноеконічних проблем можна було б вдало вирішити за умови розширення інструментальної бази економічного регулювання раціонального водокористування, зокрема, щодо стимулювання процесів розширення берегоукріплювальних робіт, екологічної реабілітації техногенно-деформованих природних водних об'єктів, організації підприємницьких структур на основі використання замкнутих водойм та водогосподарських споруд.

Система економічного регулювання раціонального водокористування є надто уніфікованою, використовує переважно більшість важелів, успадкованих від командно-адміністративної системи, та не враховує вимоги міжнародних водогосподарських та водоохоронних форумів. Значною мірою така ситуація зумовлена тим, що водогосподарські проблеми відносяться до другорядних в спектрі пріоритетів соціально-економічного розвитку регіонів.

Не створено критичного мінімуму організаційних та правових передумов для узаконення статутних та нестатутних водогосподарських об'єднань у РВГК. Такі об'єднання покликані ліквідувати той вакуум взаємодії, який існує між органами управління водними ресурсами, водогосподарськими підприємствами, фінансово-кредитними установами та органами місцевої влади. На сьогодні має місце відсутність інвестиційної активності щодо примноження водноресурсного потенціалу та модернізації водопровідно-каналізаційного господарства якраз через відсутність координації між владними інститутами та органами управління водним господарством. Крім того, значною мірою це зумовлено низькою інвестиційною привабливістю водогосподарських об'єктів у зв'язку з високим рівнем зношення водоочисного та водорегулюючого обладнання, а також обмеженим переліком водогосподарських послуг, які надаються на платній основі.

Занепокоєння викликає надзвичайно повільна активізація двостороннього співробітництва прикордонних регіонів у сфері використання транскордонних водотоків, особливо в районах, які межують з Республікою Польща. Адаже має місце значна відмінність між водним законодавством ЄС та вітчизняним нормативно-правовим забезпеченням раціонального водокористування. Магістральним напрямом співробітництва у найближчій перспективі могло б бути створення спільних підприємств щодо екологічного оздоровлення басейну р. Західний Буг та замкнутих водойм у прикордонній зоні. Необхідно поступово формувати правові та організаційні передумови для використання у вітчизняній практиці водогосподарської діяльності позитивного зарубіжного досвіду, об'єднання зусиль влади та підприєм-

ницьких структур щодо модернізації водогосподарської інфраструктури територіальних та локальних утворень.

У сучасних умовах, коли елементи ринкового саморегулювання ще не превалюють в системі економічних відносин, процеси роздержавлення водогосподарських та водних об'єктів мають відбуватися шляхом стимулювання впровадження форм орендного водокористування. Оскільки ще не створено сприятливих передумов для формування повноцінного приватного сектора у РВГК як через фінансову неспроможність водогосподарських підприємств модернізувати систему водопостачання, так і нездатність споживачів водогосподарських послуг відшкодувати їх реальну вартість.

Значний вплив на підприємницьку активність у сфері водного господарства здійснює низький рівень комерціалізації та капіталізації надання водогосподарських послуг, залучення водних ресурсів у господарський оборот, а також формування ринку питної тарованої води. Для України, яка відзначається низьким рівнем водозабезпеченості, — це прояв недалекоглядної політики держави та марнотратного використання водної складової продуктивних сил. На відміну від інших елементів природно-ресурсного потенціалу (земля, ліс, надра), водні ресурси не отримали необхідного рівня капіталізації через недооцінку їх реальної вартості як з точки зору екологічної безпеки, так і з точки зору соціальної значимості.

З огляду на існуючі проблеми розвитку РВГК та враховуючи існуюче правове поле господарського освоєння водноресурсного потенціалу, згрупуємо пріоритетні напрями трансформації РВГК: регіоналізація системи управління водними ресурсами та водогосподарськими спорудами; диверсифікація інструментів економічного регулювання раціонального водокористування; інституціоналізація статутних та нестатутних водогосподарських об'єднань; розширення переліку форм міжнародного співробітництва у сфері використання транскордонних водотоків; удосконалення системи орендного водокористування; комерціалізація та капіталізація системи надання водогосподарських послуг; створення підприємницьких структур на базі управліннь магістральних каналів.

Водогосподарські комплекси аграрних регіонів потребують масштабних трансформаційних заходів як у зоні осушення, так і в зоні зрошення. Основним мотивом таких змін має бути максимально можливе повернення у продуктивний господарський оборот на даний момент незатребуваних сільськогосподарських угідь. Це пов'язано з тим, що глобальна проблема забезпечення продовольчої безпеки відкриває перед Україною

значні перспективи, які знаходяться в площині господарської та екологічної реабілітації меліорованих земель.

Для зони осушення важливого значення набуває впровадження системи фіскального стимулювання процесів залуження та заліснення малопродуктивних земель, які упередять, а в гіршому випадку послаблять прояви водної і вітрової ерозії, особливо в зоні торфорозробок. Тим більше, що це дасть можливість формувати потенціал для подальшої інтеграції водного, сільського та лісового господарства, розвивати рекреаційну інфраструктуру, в першу чергу — сільський туризм, створити передумови для ефективного розвитку рибного господарства.

Враховуючи низький рівень концентрації фінансових ресурсів у сфері сільськогосподарського виробництва поліських районів і незадовільну капіталізацію водогосподарських та водних об'єктів, магістральним напрямом інституціональних перетворень має стати створення асоціацій водокористувачів і власників гідротехнічних споруд, а в подальшому і формування водогосподарських кластерів. Такі форми підприємницької консолідації дадуть можливість об'єднати зусилля влади, бізнесу та громад у напрямі підвищення ефективності господарського використання осушених сільськогосподарських угідь, упровадження прозорих схем експлуатації гідротехнічних споруд, а також надання гарантій фінансово-кредитним установам і підприємницьким структурам під реалізацію проектів модернізації водогосподарської інфраструктури та екологізації водоспоживання [2].

Дані об'єднання передбачатимуть активне залучення до вирішення водогосподарських проблем юридичних і консультативних служб, що зводитиме до мінімуму прояви незаконного перерозподілу водогосподарської власності, скорочуватиме транзакційні витрати, пов'язані з таким перерозподілом, а також надаватиме підтримку сільському населенню на початках ведення підприємницької діяльності щодо використання природних та штучних водних об'єктів.

Зона зрошення значною мірою відрізняється від зони осушення як за характером, так і за масштабами використання водних ресурсів. Тому трансформаційні процеси на цих територіях мають бути зорієнтовані дещо в іншому напрямі. Принциповим моментом має бути трансформація управлінь магістральних каналів у підприємницькі структури (державні підприємства, що працюють на основі комерційного розрахунку). Це посилить зацікавленість керівників даних підприємств у максимально ефективному використанні наявних у їхньому розпорядженні водних ресурсів, що проявлятиметься у створенні умов мінімізації

втрат при водозаборі та водоподачі, встановленні плати за спеціальне водокористування, а також застосуванні примусових заходів до порушників природоохоронного законодавства.

Трансформація водогосподарських комплексів промислових регіонів має включати заходи як організаційного, так і фінансового характеру. Це пов'язано з тим, що нинішня система управління водними ресурсами та водогосподарськими об'єктами є надто уніфікованою, а в окремих випадках і гіперодержавленою, а система фінансового забезпечення відзначається надмірною звуженістю інституціоналізованих форм фінансово-кредитного забезпечення та фіскального стимулювання.

Серед заходів організаційного характеру першочергове значення має розробка методичної бази та інституціонального забезпечення створення консорціумів для модернізації водопровідно-каналізаційного господарства міст-мільйонерів. Консорціум розглядається як найбільш оптимальна форма об'єднань певної кількості зацікавлених сторін, оскільки має тимчасовий характер, знижує ризикогенність реалізації проекту, забезпечує публічність використання коштів та колегіальність прийняття рішень щодо визначення пріоритетів фінансування.

Для урбанізованих територій, де міста-мільйонери відсутні, а отже, не спостерігається високої концентрації інвестиційних ресурсів, нижчою є можливість залучення стратегічних інвесторів, та й проекти модернізації водогосподарської інфраструктури є не такими капіталомісткими, перспективним розглядається варіант формування водогосподарських кластерів з метою впорядкування процесів водоспоживання і водовідведення. Особливо важливою в питаннях модернізації водопровідно-каналізаційного господарства для невеликих міст та районних центрів є роль органів місцевого самоврядування, саме кластер дозволяє їм брати безпосередню участь у реалізації такого роду проектів нарівні з підприємницькими структурами (постачальники свіжої води та регулятори скиду стічних вод) і фінансово-кредитними установами.

Для водогосподарських комплексів промислових регіонів важливого значення набуває правове оформлення та специфікація інституту пілотних проектів із впровадження різноманітних форм орендного водокористування. Оскільки окремі форми орендного водокористування (в першу чергу концесійний режим) містять деяку небезпеку щодо доступності джерел питного водопостачання для широких верств населення, то реалізація пілотного проекту дасть можливість апробувати механізми уникнення проявів цілеспрямованого подорожчання водогосподарських по-

слуг і нецільового використання фінансових ресурсів, отриманих унаслідок надання вказаних вище послуг [2].

Серед заходів фінансового характеру першочергового значення набуває впровадження методу прискореної амортизації для водоочисного обладнання у зв'язку з тим, що його ринок останнім часом відзначається диверсифікованістю видів такого обладнання як за технічними параметрами, так і за ціновими характеристиками. Потребує узгодження з існуючим податковим законодавством норма фінансування водного господарства, що полягає у звільненні від оподаткування інвестицій у модернізацію водопровідно-каналізаційного господарства, адже за теперішнього рівня податкового навантаження не так багато знайдеться інвесторів, охочих забезпечувати розширене відновлення і відтворення водогосподарської інфраструктури.

Для водогосподарських комплексів прикордонних регіонів характерними є проблеми взаємодії із сусідніми країнами щодо використання транскордонних водотоків, що, з іншого боку, містить значний потенціал для залучення значних інвестиційних ресурсів на розбудову водоохоронної інфраструктури й екологізацію водокористування на цих територіях. Мультиплікативний характер має загострення проблем у зв'язку з відсутністю реального втілення задекларованих пріоритетів зовнішньоекономічної та зовнішньополітичної стратегії України, що відмежовує нашу державу від Водної директиви ЄС і від синхронізації зусиль із країнами пострадянського простору на теренах СНД.

Природно-ресурсні і природно-кліматичні умови західних областей України роблять можливим варіант вдалого вирішення підприємницьких проектів інтеграції водного, лісового та сільського господарства, що сприятиме укріпленню агроландшафтів, зменшить ризик повеней та паводків, посилить здатність природних екосистем протистояти техногенним аваріям. Крім того, такі проекти сприятимуть соціально-економічному піднесенню сільських територій, особливо в гірських районах і в районах зі значними площами осушених земель.

Необхідність водогосподарської кластеризації зумовлена потребою у консолідації зусиль спеціально уповноважених органів, а також основних функціональних міністерств та відомств, спрямованих на модернізацію регіональних водогосподарських комплексів.

Кластерна економіка, маючи очевидні переваги перед галузевими і територіальними підходами, є одним із ключових інструментів підвищення конкурентоспроможності територій і досягнення стратегічних цілей регіону. Кластер як елемент

стратегії регіону повинен враховувати загальну стратегічну лінію території та не суперечити їй. Ключовим елементом створення мережі, що переростає в кластер, є наявність достатнього рівня довіри між учасниками процесу, тобто вони стають комплексною формою консолідації зусиль зацікавлених сторін, спрямованих на досягнення конкурентних переваг [3].

Враховуючи різний рівень водозабезпеченості регіонів України, виробничо-технічні відмінності водоспоживання та рівень техногенного впливу на природні водні об'єкти, необхідно створювати кластери в різних регіонах з диференціацією стратегії їх розвитку. В першу чергу має бути створена кластерна рада в апараті Держводгоспу України, яка координуватиме роботу трьох типів кластерів: водогосподарських кластерів прикордонних територій; водогосподарських кластерів меліорованих територій; водогосподарських кластерів промислових територій.

Для кожного типу кластеру має бути сформована власна організаційна структура, яка відповідатиме меті його створення та враховуватиме природно-ресурсні та виробничо-технічні умови функціонування. Зокрема, створення кластерів на прикордонних територіях має враховувати рівень інтегрованості суміжних територій, на меліорованих територіях — рівень вилучення осушених та зрошених земель з продуктивного господарського обороту, на промислових територіях — частоту техногенних підтоплень, наявність систем оборотного водопостачання, стан використання шахтних, дренажних та кар'єрних вод, можливість реконструкції очисних споруд та каналізаційних мереж.

Створення регіональних водогосподарських кластерів базується на основі інституціональних передумов, які полягають в наступному:

1. Вдосконалення нормативно-правового забезпечення створення нестатутних об'єднань на основі співпраці влади, бізнесу та науки.

2. Формування методичного забезпечення становлення та структуризації кластерних утворень через чітку специфікацію етапів із визначенням конкретних процедур.

3. Перегляд стратегії соціально-економічного розвитку регіону шляхом умонтування в підприємницьке середовище відповідних інститутів, які забезпечать формування кластерних утворень.

4. Реалізація ініціатив учасників кластеру (приватного сектора, неприбуткових організацій та органів влади) щодо використання державного та комунального майна в системі товарно-грошових відносин.

5. Створення відповідних умов для активізації міжнародних зв'язків кластерних утворень через реалізацію спільних інвестиційних проектів.

Основною метою створення водогосподарських кластерів на меліорованих територіях є повернення в продуктивний господарський оборот значних площ осушених та поливних земель. Для зони осушення принциповим моментом формування кластерного утворення є входження в його структуру власників міжгосподарських гідротехнічних споруд, що дозволить модернізувати ці споруди і забезпечити виконання ними традиційних функцій (регулювання водного режиму). У ряді регіонів осушені землі відзначаються високим рівнем рекреаційної придатності, що уможливує повноцінний розвиток суб'єктів зеленого туризму та санаторно-курортного господарства. Ці суб'єкти також мають увійти до складу регіонального водогосподарського кластеру.

Активним учасником кластеру мають бути консалтингово-юридичні служби та аудиторські компанії, вони прискорять процес виходу окремих суб'єктів на ринок позикового капіталу, забезпечать спрощення процедур переходу прав власності на окремі об'єкти, а також розмежують повноваження між підприємницькими структурами та інститутами влади. У зоні зрошення кластерне утворення має також активно співпрацювати з виробниками дощувальних машин, що дасть можливість на прийнятних умовах модернізувати парк дощувальної техніки сільськогосподарських підприємств.

ВИСНОВКИ

Розробка заходів трансформації РВГК має відштовхуватися від масштабів техногенного впливу на природний режим водокористування, зокрема реорганізація водогосподарських комплексів аграрних регіонів має формуватися на основі їх дихотомії на зону осушення та зону зрошення. Значні площі меліорованих земель як у зоні осушення, так і в зоні зрошення були виведені з продуктивного господарського обороту внаслідок глибокої стагнації сільськогосподарського виробництва. Трансформація РВГК промислових регіонів має, в першу чергу, забезпечити приплив інвестицій на модернізацію водопровідно-каналізаційного господарства урбанізованих територій та промислових підприємств. Трансформаційні процеси в РВГК прикордонних регіонів мають активізувати співпрацю із суміжними країнами в напрямі синхронізації зусиль по реалізації проєктів спільного інвестування щодо екологічної реабілітації транскордонних водотоків.

Регіональний водогосподарський кластер, який у різних регіонах матиме різну структуру у зв'язку з наявністю різноманітних систем водопостачання і водоспоживання, має базуватися на уніфікованих цілях та завданнях, спільних мотивах, а також виробничо-технологічних і організаційно-

управлінських заходах. Магістральним елементом цілепокладання водогосподарської кластеризації має виступати тотальна економія водних ресурсів при максимально можливій комерціалізації водогосподарських послуг на основі забезпечення населення питною водою високої якості.

Література:

1. Актуальні проблеми водного господарства: зб. наук. ст. / Є. М. Бабич та ін.; УДАВГ. — Рівне, 1997. — Т. 1. Проблеми будівництва, реконструкції та експлуатації гідромеліоративних систем. Регіональна економіка і управління водним господарством. — 1997. — 180 с.

2. Голян В.А. Інституціональне середовище водокористування: сучасний стан та механізми вдосконалення: [монографія] / В.А. Голян. — Луцьк: Твердиня, 2009. — 592 с.

3. Конкурентоспроможність української економіки / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця, акад. НАН України В.П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.Є. Кваснюка. — К.: Фенікс, 2007. — 556 с.

4. Ромащенко М. Аграрні ефективності використання зрошуваних земель у процесі реформи / М.Ромащенко, Д. Савчук // Екологічний вісник. — 2006. — № 2. — С. 6—8.

5. Соколов Л.И. Кластерный подход к формированию устойчивого водопользования / Л.И. Соколов // Деловая слава России. — 2008. — Вып. VI 2008 — I 2009 год. — С. 58—60.

6. Сысенко В.И. Концептуальные основы регионального водопотребления / В.И. Сысенко // Проблемы региональной экономики. — 2000. — № 3. — С. 41—47.

7. Тищенко О. Водогосподарські проблеми Західного регіону України // Водне господарство України. — 2003. — № 5—6. — С. 3—7.

8. Харитонов Г.Б. Совершенствование организационно-экономического механизма реализации государственной водохозяйственной политики в Российской Федерации: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук: спец. 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством: экономика природопользования" / Г.Б. Харитонов. — Ростов-на-Дону, 2008. — 20 с.

9. Хвесик М.А. Управління водними ресурсами України / М.А.Хвесик, О.В. Яроцька. — К.: РВПС України НАН України, 2004. — 53 с.

10. Яроцька О.В. Еколого-економічна оцінка водокористування в басейнових водогосподарських комплексах України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. экон. наук: спец. 08.00.06 "Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища" / О.В. Яроцька. — К., 2007. — 21 с.

Стаття надійшла до редакції 16.10.2009 р.